

Marian GŁOWACKI

Częstochowskie Towarzystwo Naukowe

Walka o szkołę polską w latach 1906–1914 w Częstochowie i późniejsza aktywność jej uczestników

W 2007 roku Pan Lech Dąbrowski, członek Częstochowskiego Towarzystwa Naukowego, przysłał autorowi tej publikacji szereg materiałów i dokumentów rodzinnych, wśród których znajdowało się zaproszenie z 1958 roku dla jego matki Bronisławy Banaś-Dąbrowskiej¹ (fot. 1) (jednej z organizatorów Zjazdu) na Zjazd Uczestników Walki o Szkołę Polską i Wychowanków Szkół Polskich w Częstochowie w latach 1906–1914, zorganizowany w ramach Obchodu 50-lecia Walki o Szkołę Polską (fot. 2), wraz z listą organizatorów i uczestników walki o Szkołę Polską w Częstochowie (fot. 3).

W dołączonym liście Pan Lech Dąbrowski napisał między innymi: „Likwidując swoje osobiste sprawy ze względu na wiek i coraz gorsze samopoczucie, pozwalam sobie przesłać nieco historycznych materiałów [...]. Część z nich pozostała po mojej matce, która była działaczką niepodległościową”. Kilka lat później Pan Lech Dąbrowski zmarł. Materiały przeleżały kilka lat do chwili obecnej. Dokumenty te oraz materiały i dokumenty Bronisławy Dąbrowskiej przekazane do Archiwum Państwowego przez jej wnuczkę, Joannę Grochowską

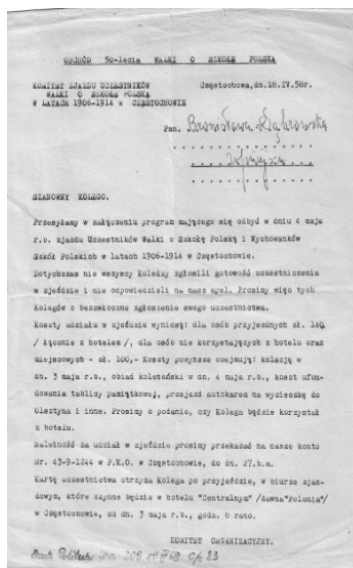
¹ Bronisława Dąbrowska z domu Banaś (1885–1973). Urodzona w Będzinie, do Częstochowy przybyła w 1900 r. po przygotowaniu w zakresie szkoły powszechnej przez korepetytorów, rozpoczęła naukę w 7-klasowym Zakładzie Naukowym Żeńskim W. Golczewskiej-Chrzanowskiej (dziś Liceum Słowackiego). W 1915 podjęła pracę nauczycielki w szkole powszechnej w Rzerzeczycach pod Częstochową. W 1918 wyszła za mąż za Zygmunta Dąbrowskiego. Z małżeństwa urodzili się dwaj synowie: Lech Zygmunt i Bogdan Stefan. W 1913 założyła pierwszą żeńską drużynę harcerską ZHP. Od 1915 należała do Polskiej Organizacji skautowej. W 1940 brała udział w organizowaniu Szarych Szeregów w Częstochowie. Jej mieszkanie przy ul. Waszyngtona 26 było miejscem konspiracyjnych spotkań i tajnych kompletów. Po wojnie pracowała jako nauczycielka i bibliotekarka w szkołach podstawowych. Por. Sętowski J., *Cmentarz Kule w Częstochowie*, Częstochowskie Towarzystwo Naukowe, Częstochowa 2005, s. 57.

– jako „Spuścizna Bronisławy Dąbrowskiej” (zespół akt 866), zostały wykorzystane w niniejszej publikacji.

Fot. 1. Zdjęcie Bronisławy Dąbrowskiej z okresu międzywojennego

Źródło: Archiwum Państwowe w Częstochowie, zespół akt nr 866, sygn. 3.

Fot. 2. Zdjęcie oryginalnego zaproszenia Bronisławy Dąbrowskiej na Zjazd Uczestników Walki o Szkołę Polską w latach 1906–1914 w Częstochowie, zorganizowanego z okazji obchodów 50-lecia walki o szkołę polską

Źródło: ze zbiorów Lecha Dąbrowskiego przekazanych autorowi.

Rys. 3. Zdjęcie stron oryginalnej listy uczestników Zjazdu Uczestników Walki o Szkołę Polską w latach 1906–1914 w Częstochowie, zorganizowanego z okazji obchodów 50-lecia walki o szkołę polską, załączonej do zaproszenia na Zjazd

Źródło: ze zbiorów Lecha Dąbrowskiego przekazanych autorowi.

Fakty związane z walką o szkołę polską w progimnazjum rządowym w Częstochowie w końcu XIX wieku opisał ks. Jan Związek², a wydarzenia w czasie strajku szkolnego w 1905 w Częstochowie zostały przedstawione w publikacji Iwony Psykały³. Niniejsza publikacja dotyczy okresu po strajkach szkolnych w 1905–1907 roku, związanego z bojkotem szkół rządowych, w których obowiązywał język rosyjski i powstawaniem prywatnych polskich szkół oraz późniejszej działalności uczestników walki o szkołę polską.

² Związek J., *Przeciwko rusyfikacji polskich uczniów w progimnazjum częstochowskim (1880–1894)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, t. 31, 2003, s. 293–313.

³ Psykała I., *Wychowankowie częstochowskiego gimnazjum rządowego w ruchu niepodległościowym*, „Ziemia Częstochowska”, t. 17, CzTN, Częstochowa 1990, s. 198–211.

Rozwój szkolnictwa prywatnego w Częstochowie po strajkach szkolnych w 1905 roku w odpowiedzi na rusyfikację szkolnictwa publicznego

Wydarzenia w Częstochowie z lat 1905–1907 były fragmentem tego, co rozgrywało się w całym imperium rosyjskim i w Królestwie Polskim, które weszło w skład imperium. W nurcie wystąpień rewolucyjnych i narodowych wielkie znaczenie miała fala strajków szkolnych, prowadzonych pod hasłem walki o szkołę polską. Przebieg akcji strajkowej uczniów gimnazjum rządowego w 1905 roku opisała bardzo dokładnie wspomniana wcześniej Iwona Psykała, zaś działalność niepodległościową młodzieży częstochowskiej w latach 1890–1914 – Juliusz Sętowski⁴.

W Częstochowie w strajku szkolnym wzięli udział uczniowie gimnazjum rządowego, Szkoły Handlowej Meiera oraz pensji żeńskiej Zofii Garszteckiej.

Drugą fazą walki o polską szkołę był okres po strajkach. Rozpoczął się wtedy bojkot szkolnictwa rządowego. W związku z bojkotem zaczęło rozwijać się średnie szkolnictwo prywatne. Pozwalał na to ukaz carski z października 1905 roku, pozwalający na otwieranie szkół z polskim językiem wykładowym z wyjątkiem języka rosyjskiego, historii i geografii osobom prywatnym i stowarzyszeniom. Początkowo władze carskie nie utrudniały powstawania prywatnych szkół polskich „bez praw”, licząc na ujawnienie się tajnych szkół polskich. Szkoły te różniły się od szkół z poprzednich lat szerszymi programami i wyższym kursem. W guberni piotrkowskiej (do której należała Częstochowa) w 1909 roku było 41 polskich szkół prywatnych. W Częstochowie we wrześniu 1906 roku otwarto między innymi 8-klasowe męskie gimnazjum polskie pod dyрекcją W. Kuropatwińskiego⁵.

W zaborze rosyjskim, oprócz średnich szkół rządowych, w których językiem wykładowym był język rosyjski, istniały jeszcze w Królestwie inne typy szkół średnich, tzw. „szkoły prywatne z prawami” i „szkoły prywatne bez praw”. Szkoły prywatne „z prawami” miały inspektorów Rosjan i były z ducha i języka wykładowego szkołami rosyjskimi, jakkolwiek pracowało w nich więcej nauczycieli Polaków niż w szkolnictwie rządowym. Toteż nie było najmniejszych wątpliwości, że szkoły te były bojkotowane na równi ze szkołami rządowymi. Młodzież tych szkół manifestowała i klasy opustoszały. Młodzież przenosiła się do powstających średnich szkół prywatnych.

Odmienny charakter miały szkoły prywatne „bez praw”, a przede wszystkim prywatne pensje „żeńskie”. Szkoły te często nie stały na najwyższym poziomie w zakresie wychowania, kształcenia i warunków higienicznych, natomiast od-

⁴ Sętowski J., *Niepodległościowe organizacje młodzieży w Częstochowie*, „Ziemia Częstochowska”, t. 26, WSP, Częstochowa 1999, s. 7–9.

⁵ Rędziński K., *Początki średniego szkolnictwa żeńskiego w Częstochowie (1863–1914)*, „Prace Naukowe AJD. Pedagogika”, t. 21, AJD, Częstochowa 2012, s. 451–452.

grywały olbrzymią rolę w społeczeństwie polskim. Potrafiły one mianowicie zachować charakter polski i atmosferę patriotyczną. W szkołach tych językiem wykładowym był język polski. Do rosyjskiego uciekano się tylko w czasie urzędowych wizytacji. Prawie wszystkie miały tajne klasy wyższe, gdzie profesorem uczyli literatury polskiej, historii Polski i nauk przyrodniczych, oficjalnie wykluczonych z programów szkół żeńskich. Przygotowywał przyszłe matki do wychowania swoich dzieci w duchu patriotyzmu i miłości do Polski⁶.

W 1909 roku w Częstochowie istniały 3 szkoły średnie męskie. Były to:

- gimnazjum filologiczne rządowe przy ulicy Panny Marii (dziś w III Al. NMP, mieści się tam Liceum im. H. Sienkiewicza), założone w 1873 roku jako progimnazjum 4-klasowe. W 1885 utworzono pełne 8-klasowe gimnazjum,
- prywatny zakład naukowy męski 8-klasowy z kursem gimnazjum filologicznego Gustawa Kościńskiego przy ul. Teatralnej 7. Zakład został otwarty po strajkach w 1906 roku. Przez pierwsze dwa lata był prowadzony przez W. Kuropatwińskiego. Zakład wydawał świadectwa maturalne,
- prywatny zakład naukowy męski 8-klasowy z kursem gimnazjum filologicznego Bagińskiego przy ul. Szkolnej, założony w 1907 roku. Ogółem we wszystkich trzech średnich zakładach naukowych męskich było około 1000 uczniów⁷.

W Częstochowie w okresie strajku 1905 i później działało kilka szkół dla dziewcząt. Najstarszą była szkoła Emilii Szenke. Dzieje tej szkoły zaczynają się od 1872 roku, kiedy przejęła 2-letnią szkołę elementarną z pensjonatem od Marii Garszteckiej. W 1874 przekształciła się w 4-klasowe progimnazjum. W 1893 roku szkołę przejęła Kazimiera Garbalska i prowadziła ją do 1908, kiedy zmarła. Szkołę przejęła Wacława Golczewska-Chrzanowska. Uczennice klas starszych brały czynny udział w strajku w 1905 roku.

W 1911 otwarto też dwie prywatne szkoły żeńskie z prawami państwowymi: gimnazjum Marii Słowikowskiej i hrabiny R. Kapnist. Gimnazja działały do 1914 roku. Jak już wspomniano wcześniej, nie były to jednak rzeczywiście szkoły polskie⁸.

W 1909 roku w Częstochowie działały 4 prywatne szkoły średnie żeńskie. Były to:

- wspomniany już wyżej zakład naukowy żeński 7-klasowy Wacławy Golczewskiej-Chrzanowskiej, mieszczący się przy ul. Teatralnej (dziś Al. Wolności) 9,
- zakład naukowy żeński 7-klasowy Zofii Garzteckiej, przy ulicy Panny Marii 23 istniejący już w 1905 roku,

⁶ Ceisingerówna H., *Liga Narodowa i Związek Unarodowienia Szkół w walce o szkołę Polską*, [w:] *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917*, t. 2: *Opracowania, wspomnienia, dokumenty zebrala Komisja Historyczna pod przewodnictwem prof. dra Bogdana Nawroczyńskiego*, Komitet Obchodu 25-lecia Walki o Szkołę Polską, Warszawa 1934, s. 26.

⁷ *Przewodnik po Częstochowie i okolicy*, Nakład Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Warszawa 1909, s. 58–59.

⁸ Rędziński K., *Początki średniego szkolnictwa...*, s. 447–452.

- pensja żeńska 7-klasowa Leonii Komor przy ul. Szkolnej (dziś ul. Dąbrowskiego) 13, otwarta w 1908 roku,
- zakład naukowy żeński 7-klasowy Słowikowskiej przy ul. Teatralnej 26, otwarty po 1906 roku.

Do wszystkich powyższych zakładów naukowych żeńskich uczęszczało około 725 uczennic.

O tej formie walki o szkołę polską od 1906 roku, w 25-lecie strajku w 1905 roku, pisze w „Goncu Częstochowskim” jeden z jego uczestników⁹: „W r. 1906, po rocznym trwaniu tzw. kompletów, powstało w Częstochowie pierwsze polskie gimnazjum polskie, nie tylko z języka, ale co najważniejsze polskie z ducha. Pierwszym dyrektorem tego polskiego gimnazjum był tak kochany przez młodzież, czcigodny Walerian Kuropatwiński. Dwa lata jego kierownictwa pozostawiło głębokie, trwałe a twórcze rysy w naszych duszach młodzieńczych.

Pisząc o tym, nie można pominąć wszelkich zasług, położonych przy organizowaniu gimnazjum polskiego przez śp. doktora Pisarzewskiego, który z całym poświęceniem i zaparciem pracował niezmiennie przy tworzeniu polskiej uczelni. Był to wielki, świetlany duch, który wytrwale zmierzał do wielkiego celu. Muszę wspomnieć o tak bardzo zasłużonym w naszym mieście śp. doktorze Władysławie Biegańskim, który był profesorem logiki w tym pierwszym polskim gimnazjum – Cześć ich czcigodnej pamięci! W walce ze szkołą rosyjską brała udział i polska klasa robotnicza. Było to w latach 1907/1908, Zarząd Okręgowy Narodowego Związku Robotniczego, w którego skład wchodził członekowie: śp. Roman Szmidła, obecny generał Orlicz-Dreszer, inż. Kazimierz Michalski, Walenty Uljański, Józef Ślęzak i Franciszek Lula, otrzymał polecenie z Zarządu Głównego w Warszawie przystąpienie do ostrej walki o szkołę polską.

Jednocześnie Zarząd Okręgowy Narodowego Związku Robotniczego w Częstochowie wyższych klas gimnazjum polskiego przystąpił do tajnej oświaty, tzw. łańcuchowej, polegającej na tym, że jeden nauczony obowiązany był zorganizować dwóch innych i nauczyć ich czytać i pisać po polsku, a ci prowadzili to dalej. – Niżej podpisany brał czynny udział, jako uczeń gimnazjum w pracy oświatowo-społecznej wśród robotników.

Walka o szkołę polską, była wielkim fragmentem w epopei bojów o niepodległe Państwo Polskie. Że tak jest, wskazuje na to wyraźna i bijąca w oczy ścisła, organiczna łączność strajkującej młodzieży z wojną w r. 1914. Wielu wychowanków szkoły polskiej od razu w r. 1914 zaciągnęło się do Legionów Piłsudskiego. Do tych należy i niżej podpisany. Niejeden kolega i towarzysz broni – poległ na polu chwały. Do tych należą: śp. Tadeusz Waze, Bolesław Kurek, Wiesław Klepacki, Franciszek Stetkiewicz i inni. Tych i innych krew przelana bujnie użyźniła wolnościowo polską ziemię. Cześć pamięci rycerskiej naszych drogich towarzyszy broni”.

⁹ „Goniec Częstochowski”, nr 218, z 1930 roku.

Poza szkołami średnimi w 1909 roku Częstochowa posiadała 9 szkół elementarnych miejskich, chrześcijańskich i dwie żydowskie. Cztery były przeznaczone dla chłopców, cztery dla dziewcząt i jedna koedukacyjna. Ze szkół żydowskich jedna jest przeznaczona dla chłopców, druga dla dziewcząt. Ogółem do tych szkół uczęszcza 810 dzieci (500 do szkół chrześcijańskich, 250 do żydowskich).

Istniało oprócz szkół miejskich 8 szkół elementarnych prywatnych, jedno- i dwuklasowych, w tym jedna subwencionowana przez zarząd fabryki Mot et Company, jedna szkoła początkowa fabryczna (Peltzer et Fils) i szkoła kolejowa „Jedność”. Do tych 8 szkół uczęszczało około 2100 dzieci. Oprócz tego były jeszcze dwie szkoły niedzielno-rzemieślnicze w lokalach szkół elementarnych, do których uczęszczało około 100 terminatorów.

Niezależnie od dwóch szkół miejskich żydowskich istniała jeszcze szkoła zwana „Talmud-Tora”, do której uczęszczało około 100 dzieci. Przy szkole tej w 1898 r. założono warsztaty rzemieślnicze, które w 1908 roku zostały przekształcone w szkołę rzemieślniczą. Istniała jeszcze szkoła ogrodnicza żydowska. Obie one były utrzymywane przez Towarzystwo „Ica”¹⁰.

W roku 1913 czynnych było 7 szkół elementarnych prywatnych koedukacyjnych, jedna dla chłopców i jedna dla dziewcząt. Ponadto zakłady przemysłowe „Stradom” i „Peltzer” utrzymywały po jednej szkole, a jedna szkoła dla chłopców funkcjonowała przy Zarządzie Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej.

Łącznie działało 12 jednoklasowych szkół elementarnych dla dzieci chrześcijańskich.

Była też jednoklasowa szkoła elementarna żydowska przy Towarzystwie „Talmud-Tora” i w żydowskiej szkole rzemiosł. Istniało też 5 szkół elementarnych 2-klasowych w tym 3 dla chłopców, 1 dla dziewcząt i 1 koedukacyjna. W roku szkolnym 1913/1914 działało w Częstochowie łącznie 39 szkół elementarnych, w tym 20 rządowych i 19 prywatnych¹¹.

Stowarzyszenie Uczestników Walki o Szkołę Polską

Na mocy decyzji Komisarza Rządu m.st. Warszawy z dnia 8 marca 1933 r. nr BS II-3/18II, wydanej na podstawie artykułu 21 prawa o stowarzyszeniach z dnia 27 października 1932 r. (Dziennik U.R.P nr 94, poz. 808), wpisano do rejestru stowarzyszeń i związków Komisariatu Rządu m.st. Warszawy pod nr. 22 stowarzyszenie (związek) pod nazwą „Stowarzyszenie Uczestników Walki o Szkołę Polską”¹². Miało ono na celu, wg § 5,6 Statutu (pisownia oryginalna) (fot. 4):

¹⁰ *Przewodnik po Częstochowie...*, s. 59–61.

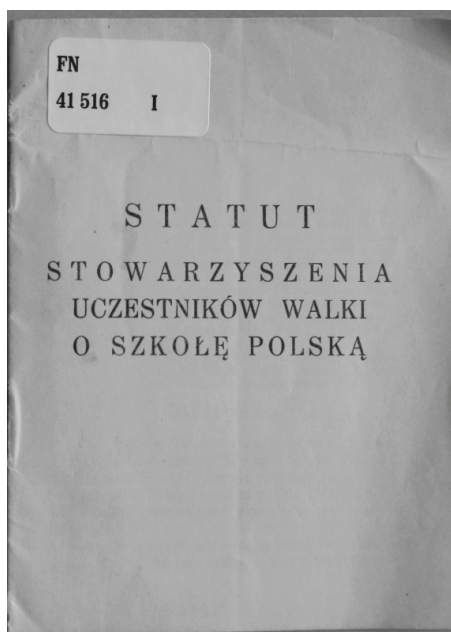
¹¹ Szczygiel M., *Szkolnictwo i oświata w okresie rozbiorów*, [w:] *Monografia Częstochowy*, t. 2, Urząd Miasta, Częstochowa 2005, s. 198–204.

¹² *Statut Stowarzyszenia Uczestników Walki o Szkołę Polską*, Warszawa 1933, s. 3–5 (oryginał Statutu znajduje się w zbiorach Biblioteki Polskiej w Paryżu – sygn. BPPFN41516 I).

- a) utrzymywanie łączności ideowej i więzi koleżeńskiej pomiędzy uczestnikami walk o szkołę polską;
- b) propagowanie postulatów polskiej szkoły opartej o tradycję narodową i kierunek ideowy strajkowego pokolenia;
- c) działanie w obronie młodzieży polskiej przed wynarodowieniem na terenach zagrożonych i współdziałanie z organizacjami, mającymi pokrewne cele.

Stowarzyszenie osiągało swoje cele przy zachowaniu odpowiednich przepisów przez:

- a) urządzenie zebrań i zjazdów członków Stowarzyszenia;
- b) wydawnictwo czasopism i książek;
- c) współdziałanie z Funduszem Szkolnictwa Polskiego Zagranicą w zakresie realizacji jego zadań przez delegowanie do rady Funduszu w ilości przewidzianej przez statut Funduszu;
- d) współdziałanie w tworzeniu kolonij i ognisk młodzieży polskiej, znajdujących się zagranicą, celem podtrzymania pośród niej polskiego ducha;
- e) zakładanie i prowadzenie bibliotek, czytelni, muzeów itp.;
- f) organizowanie widowisk, loteryj, zbiórek publicznych, obchodów, odczytów itp.;
- g) organizowanie samopomocy koleżeńskiej;
- h) budowanie własnych domów, osiedli, schronisk itp.¹³

Fot. 4. Kopia oryginalnej strony tytułowej Statutu Stowarzyszenia Uczestników Walki o Szkołę Polską

Źródło: Biblioteka Polska w Paryżu.

¹³ Tamże, s. 4–6.

Cele Stowarzyszenia nie ograniczały się tylko do wspomnień z okresu zabórów, ale zawierały elementy walki o szkołę polską dla młodzieży za granicą oraz bieżące problemy szkolnictwa w kraju.

Wg § 7 Statutu, członkowie Stowarzyszenia dzielą się na zwyczajnych i honorowych (wg oryginalnej pisowni). Członkiem zwyczajnym może być uczestnik walki o szkołę polską bądź uczestnik bojkotu szkoły obcej, przyjęty przez zarząd po zaopiniowaniu przez komisję odznaczeniową, oraz osoba zasłużona w walce o utrzymanie narodowego ducha wśród polskiej młodzieży za granicą, przyjęta przez komitet na wniosek zarządu.

Członków honorowych mianuje zarząd Stowarzyszenia na wniosek komitetu spośród uczestników Stowarzyszenia, którzy położyli szczególne zasługi w walce o szkołę polską lub rozwoju Stowarzyszenia.

W 1934 kierownikiem biura został Ludwik Gościński (1890–1969), polski działacz samorządowy, prezydent Przemyśla (1948–1950), były duchowny katolicki (opuścił stan duchowny w 1934), pamiętnikarz¹⁴.

Ostatni Zjazd Stowarzyszenia Uczestników Walki o Szkołę Polską odbył się w Warszawie 1 stycznia 1939 roku (fot. 5). Po II wojnie światowej Stowarzyszenie nie wznowiło działalności¹⁵.

Fot. 5. Uczestnicy Zjazdu w dn. 1.01.1939 r. słuchają przemówienia uczestnika strajku szkolnego w zaborze rosyjskim w 1905 roku, Stanisława Dobrowolskiego. Widoczny m.in. prezes Najwyższego Trybunału Administracyjnego Bronisław Hełczyński (w 1 rzędzie w środku)

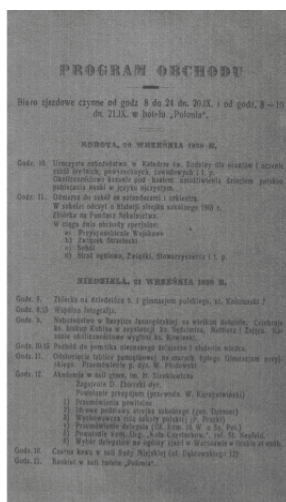
Źródło: <http://audiovis.nac.gov.pl/obraz/167209/>.

¹⁴ Stecko K., hasło: *Gościński L.*, [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. Tych F., t. 2: *E–J*, Książka i Wiedza, Warszawa 1987.

¹⁵ Źródło: <http://audiovis.nac.gov.pl/obraz/167209/>.

Zjazdy Uczestników Walki o Szkołę Polską i Wychowanków Szkół Polskich w latach 1906–1914, zorganizowane w Częstochowie w ramach obchodu 25- i 50-lecia walki o szkołę polską

Zjazd Uczestników Walki o Szkołę Polską z okazji 25-lecia strajku szkolnego odbył się w dniach 20–21 września 1930 roku w Liceum im. H. Sienkiewicza. Program zjazdu przedstawia fot. 6.

Fot. 6. Zdjęcie Programu Zjazdu Uczestników Walki o Szkołę Polską z okazji 25-lecia strajku szkolnego, który odbył się 20–21 września 1930 roku

Źródło: Archiwum Państwowe w Częstochowie, zespół akt nr 866 sygn. 14.

Zjazd rozpoczął się w sobotę uroczystą Mszą Świętą w Katedrze św. Rodziny z udziałem uczniów szkół powszechnych i średnich. Następnie odbył się uroczysty przemarsz do gimnazjum im. H. Sienkiewicza, ze sztandarami i orkiestrą. W szkole wygłoszono odczyt o przebiegu strajku szkolnego w Częstochowie w 1905 roku oraz zbiórka na Fundusz Szkolnictwa. Resztę czasu wypełniły obchody specjalne: Przysposobienia Wojskowego, Związku Strzeleckiego, Sokoła, Straży Pożarnej oraz innych stowarzyszeń i związków w Częstochowie.

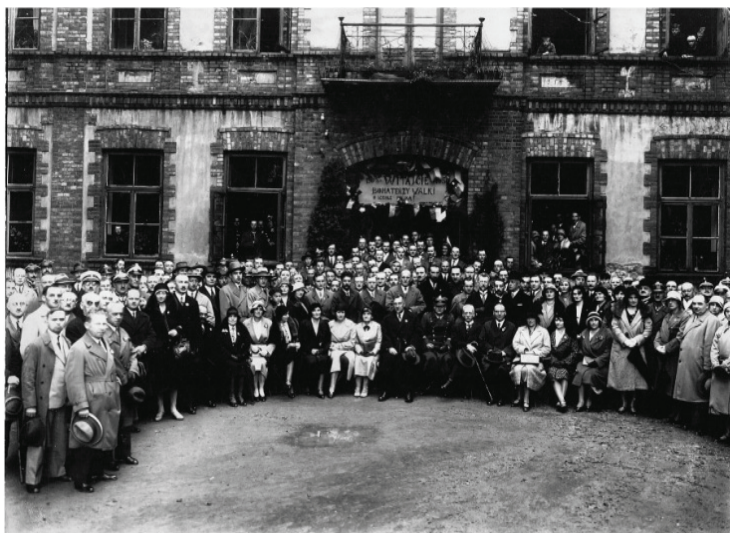
W niedzielę rano uczestnicy zebrali się na dziedzińcu I Gimnazjum Polskiego, ul. Kościuszki 7 (dziś liceum im. J. Słowackiego), gdzie wykonano pamiątkowe zdjęcie (fot. 7), po czym przeszli na Jasną Górę, gdzie brali udział we Mszy Świętej Koncelebrowanej przez biskupa częstochowskiego, Teodora Kubinę.

Po nabożeństwie uczestnicy przeszli na plac przed klasztorem, gdzie wykonano kolejne pamiątkowe zdjęcie (fot. 8), i udali się do Grobu Nieznanego Żoł-

nierza, gdzie złożyli wieniec. Udali się potem do liceum im. Henryka Sienkiewicza, gdzie nastąpiło odsłonięcie tablicy pamiątkowej poświęconej strajkowi szkolnemu w 1905 roku. Przemówienie okolicznościowe wygłosił dyrektor szkoły Wacław Płodowski.

Następnie odbyła się uroczysta akademii w sali gimnastycznej szkoły. Po akademii uczestnicy spotkali się na kawie w sali Rady Miejskiej. Zjazd zakończył się bankietem w sali hotelu „Polonia”, który był miejscem noclegu uczestników Zjazdu.

Miejscowy dziennik „Goniec Częstochowski” poświęcił szeroki artykuł związany z 25 rocznicą walki o szkołę polską, opisujący okoliczności oraz przebieg strajku szkolnego w 1905 roku i późniejszą walkę z rusycyzacją szkół w Częstochowie do 1914 roku¹⁶.

Fot. 7. Zdjęcie zbiorowe uczestników Zjazdu Uczestników Walki o Szkołę Polską w latach 1906–1914 w Częstochowie, zorganizowanego z okazji obchodów 25-lecia walki o szkołę

Źródło: ze zbiorów Lecha Dąbrowskiego przekazanych autorowi.

Po uroczystości odbyła się akademii sali gimnastycznej szkoły. Po niej uczestnicy spotkali się na kawie w sali Rady Miejskiej. Zjazd zakończył się bankietem w Sali hotelu „Polonia”, miejscu noclegu uczestników Zjazdu.

Miejscowy dziennik „Goniec Częstochowski” poświęcił szeroki artykuł związany z 25-rocznicą walki o szkołę polską opisujący okoliczności oraz przebieg strajku szkolnego w 1905 roku i późniejszą walkę z rusycyzacją szkół w Częstochowie do 1914 roku¹⁷.

¹⁶ W 25-ą rocznicę walki o szkołę polską, „Goniec Częstochowski”, nr 218, z 21 września 1930 r.

¹⁷ Tamże.

Fot. 8. Zdjęcie zbiorowe uczestników Zjazdu Uczestników Walki o Szkołę Polską w latach 1906–1914 w Częstochowie zorganizowanego z okazji obchodów 50-lecia walki o szkołę polską w Częstochowie w dniu 4 maja 1958 roku

Źródło: ze zbiorów Lecha Dąbrowskiego przekazanych autorowi.

Kolejny Zjazd Uczestników Walki o Szkołę Polską i Wychowanków Szkół Polskich w Częstochowie w latach 1906–1914 został zorganizowany z okazji obchodów 50-lecia walki o szkołę polską, a odbył się w dniu 4 maja 1958 roku w liceum im. Henryka Sienkiewicza w Częstochowie. W zaproszeniu na zjazd Komitet Organizacyjny pisał:

W roku 1956 upłynęło 50 lat od chwili, gdy patriotyczna młodzież częstochowska podjęła walkę o szkołę polską, w wyniku akcji strajkowej i bojkotowej powstały w naszym mieście szkoły z ducha i języka polskie. Warunki materialne nie pozwoliły na zorganizowanie obchodu tej rocznicy we właściwym czasie. Obecnie, pragnąc uczcić i przypomnieć społeczeństwu te tak ważne dla Narodu Polskiego momenty walki o niepodległość, organizujemy Zjazd¹⁸.

Wieczorem 3 maja odbyła się kolacja dla przybywających wcześniej i nocujących w Hotelu „Centralnym”. 4 maja, po mszy na Jasnej Górze, po której zrobiono okolicznościowe zdjęcie (fot. 7), udano się do liceum im. Henryka Sienkiewicza, gdzie odbywały się obrady.

Tam również zrobiono zbiorowe zdjęcie (fot. 8). Po obradach uroczystie odsłonięto tablicę pamiątkową i udano się autokarem do Olsztyna. Po powrocie spotkanie zakończono koleżeńskim obiadem¹⁹. Organizatorzy Zjazdu przysto-

¹⁸ „Almanach Absolwentów Sienkiewicza”, <http://www.absolwenci.sieniu.czest.pl/>.

¹⁹ Zaproszenie na Zjazd dla Bronisławy Dąbrowskiej pochodzące ze zbiorów Lecha Dąbrowskiego przekazanych autorowi.

wali listę organizatorów i uczestników „wychowawców” walki o szkołę polską. Na liście tej znajdowali się między innymi częstochowianie²⁰ (fot. 3):

Organizatorzy:

Chodnikiewicz-Michalska	Nowak Stanisław
Glikson Jan	Reklewski
Głuchowska-Okuszkowa Zofia	Rożkowski Karol
Januszajtis Wiesław (senior)	Sędzimir Zygmunt
Krakowiecki Wiesław	Uziębło
Kuropatwińscy Walerian i Zofia	Wrześniowski Władysław
Kosieradzki	Wolfke
Marczewski Józef	

Wychowawcy mieszkający w Częstochowie:

Bielobradek Kazimierz	Jastrzębski Stanisław
Bogusławski Tadeusz	Koczberski
Banasiówna-Dąbrowska Bronisława	Kanczewski Tymoteusz
Barylski Jan	Kozłowska Janina
Barylski Stanisław	Löwenhoff Aleksy
Borzęcka Mieczysława	Michalski Kazimierz
Chawłowski Leon	Oczko Janusz
Dzierzbicki Edward	Paciorkowski Jan
Dziuba Józef	Rylski Bolesław
Domaszewski Stanisław	Świeczkowski Stefan
Domagalski Ignacy	Święcki Wacław
Dąbrowski Józef	Szaniawski Stanisław
Fulman Eugeniusz	Sobieraj Kazimierz
Godlewski Stefan	Wajnberg Marian
Helman Bolesław	Widera Zdzisław
Imich Alfred	Zbierski Dominik
Jastrzębska-Kurpińska Zofia	Zając Stanisław

Rok później, w dniach 5–6 kwietnia 1959 roku, w Warszawie odbył się Centralny Zjazd Uczestników Walki o Szkołę Polską. Program Zjazdu umieszczono w zaproszeniu (fot. 9).

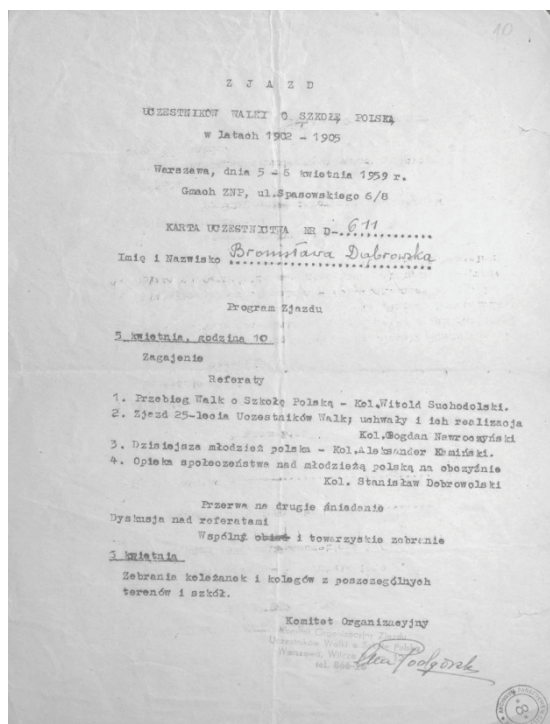
Witold Suchodolski w wystąpieniu otwierającym Zjazd powiedział, że: „w stosunku do 50-tej rocznicy strajku szkolnego 1905 r. w byłym Królestwie Polski został spóźniony o parę lat z przyczyn niezależnych i należy go wiązać raczej z rozpoczynającą się jego 55 rocznicą”²¹.

Najważniejszymi postulatami uchwalonymi na Zjeździe były:

²⁰ Załącznik do zaproszenia na Zjazd Bronisławy Dąbrowskiej ze spisem organizatorów i uczestników walki o szkołę polską, pochodzi ze zbiorów Lecha Dąbrowskiego przekazanych autorowi.

²¹ „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, nr 1, VII–IX, 1959, s. 1.

- wszcząć starania o poprawę bytu uczestników walki o szkołę polską, znajdujących się w trudnych warunkach, podjąć starania o reaktywowanie Stowarzyszenia Uczestników Walki o Szkołę Polską 2424 i wydanie oznak pamiątkowych, które w wielu wypadkach zaginęły,
- podjąć starania celem zorganizowania opieki i pomocy dla szkolnictwa polskiego za granicą²².

Fot. 9. Zdjęcie zaproszenia Bronisławy Dąbrowskiej na Zjazd Uczestników Walki o Szkołę Polską, który odbył się w Warszawie w dniach 5–6 kwietnia 1905 roku

Źródło: Archiwum Państwowe w Częstochowie, zespół akt nr 866, sygn. 15.

Podsumowanie

Walka o szkołę z językiem wykładowym polskim, wychowującą w polskim duchu w oparciu o lekcje narodowej, nieprzekłamanej historii polskiej, została rozpoczęta spontanicznie w całym zaborze rosyjskim w styczniu 1905 roku przez młodzież polską, zmuszoną uczęszczać do rosyjskich gimnazjów państwowych, których głównym celem była rusyfikacja uczniów. Tak było również

²² Tamże, s. 9.

w Częstochowie. Po okresie strajków w 1906 roku walka ta weszła w nową fazę. Zaczęły powstawać polskie szkoły prywatne kształcące młodzież w duchu patriotyzmu i przygotowujące do działania w chwili powstania Polski Niepodległej. I tak się stało. Po uzyskaniu niepodległości bardzo wielu uczestników walczyło w wojnie z bolszewikami w 1920 roku, a potem stało się podstawową kadrą w harcerstwie, szkolnictwie, w wojsku i w polityce.

Walka o szkołę polską w kraju była wygrana, ale bardzo wielu Polaków znalazło się za granicą w ramach emigracji politycznej po powstaniach listopadowym i styczniowym oraz emigracji zarobkowej. Pojawił się problem pomocy dla Polonii w zakresie powstawania szkół polskich. W 1933 roku uczestnicy walki o szkołę polską w okresie zaborów założyli Stowarzyszenie Uczestników Walki o Szkołę Polską, które za jeden z celów postawiło sobie sprawę pomocy Polonii w zakresie powstawania szkół polskich oraz różnych działań podtrzymujących ducha polskości wśród młodzieży polonijnej. Stowarzyszenie działało do II wojny światowej.

Próby reaktywowania Stowarzyszenia zostały podjęte na Centralnym Zjeździe Uczestników Walki o Szkołę Polską, który odbył się w 1959 roku. Na zjeździe tym postanowiono również podjąć starania celem zorganizowania opieki i pomocy dla szkolnictwa polskiego za granicą. Niestety, nie udało się reaktywować Stowarzyszenia Uczestników Walki o Szkołę Polską i wydać odznaki członków oraz zorganizować pomocy dla szkolnictwa polskiego za granicą.

Sprawa działań w kierunku pomocy dla szkolnictwa polskiego za granicą pozostała nierozwiązana do dziś, mimo że w latach powojennych, przed 1989 rokiem, wielu Polaków wyemigrowało na Zachód ze względów politycznych, a po 1989 – w celach zarobkowych, zwłaszcza po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Wiele Polaków pozostało na Syberii po zesłaniu w okresie powstań, także wywiezionych w 1939 roku oraz w Kazachstanie po wywózkach w 1939 roku oraz w czasie II wojny światowej. Kolejny problem stanowią szkoły polskie dla dzieci Polaków na Litwie, Białorusi i Ukrainie.

Walka o polską szkołę za granicą jest więc problemem współczesnym. Polskie środowiska emigracyjne, zarówno te starsze, jak i współczesne, nie mają możliwości nauki po polsku i o Polsce. Pewne nadzieje w tym względzie daje orędzie Prezydenta RP Andrzeja Dudy ogłoszone na Zgromadzeniu Narodowym w dniu 6 sierpnia 2015 r. Prezydent m.in. powiedział: „Byłem, rozmawiałem w Londynie, w Brukseli, w innych miejscach i powiem państwu tak: dzisiaj oni potrzebują wsparcia, jeśli chodzi o polskie szkolnictwo, żeby ich dzieci mogły się uczyć języka polskiego i polskiej historii, żeby mogły się uczyć po polsku. Dzisiaj nauczyciele, którzy tam są i uczą, mówią: chcielibyśmy mieć taki status jak nauczyciele w Polsce, przecież uczymy polskie dzieci, chyba jesteśmy tego godni, czy polskie państwo tego nie rozumie?”. Za słowami poszły czyny. W Kancelarii Prezydenta zostało powołane zupełnie nowe biuro do spraw kontaktów z Polakami za granicą, które zajmuje się sprawami Polonii, inicjatywami w tym zakresie, szeroko pojętymi sprawami emigracyjnymi.

Bibliografia

I. Źródła

a) Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Częstochowie, zespół akt nr 866 – „Spuścizna Bronisławy Dąbrowskiej 1887–2005”.

b) Źródła drukowane

Statut Stowarzyszenia Uczestników Walki o Szkołę Polską, Warszawa 1933.

c) Źródła internetowe

<http://audiovis.nac.gov.pl/obraz/167209/>.

II. Opracowania

Przewodnik po Częstochowie i okolicy, Nakład Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Warszawa 1909.

Sętowski J., *Cmentarz Kule w Częstochowie*, Częstochowskie Towarzystwo Naukowe, Częstochowa 2005.

III. Artykuły

Ceisingerówna H., *Liga Narodowa i Związek Unarodowienia Szkół w walce o szkołę polską*, [w:] *Nasza walka o szkołę polską 1901–1917*, t. 2: *Opracowania, wspomnienia, dokumenty zebrala Komisja Historyczna pod przewodnictwem prof. dra Bogdana Nawroczyńskiego*, Komitet Obchodu 25-lecia Walki o Szkołę Polską, Warszawa 1934.

Psykała I., *Wychowankowie częstochowskiego gimnazjum rządowego w ruchu niepodległościowym*, „Ziemia Częstochowska”, t. 17, CzTN, Częstochowa 1990.

Rędziński K., *Początki średniego szkolnictwa żeńskiego w Częstochowie (1863–1914)*, „Prace Naukowe AJD. Pedagogika”, t. 21, AJD, Częstochowa 2012.

Stecko K., hasło: *Gościński L.*, [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. Tych F., t. 2: *E–J*, Książka i Wiedza, Warszawa 1987.

Szczygieł M., *Szkolnictwo i oświata w okresie rozbiorów*, [w:] *Monografia Częstochowy*, t. 2, Urząd Miasta, Częstochowa 2005.

Związek J., *Przeciwko rusyfikacji polskich uczniów w progimnazjum częstochowskim (1880–1894)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, t. 31, 2003.

IV. Prasa

„Goniec Częstochowski” nr 218 z 1930 r.

„Przegląd Historyczno-Oświatowy” nr 1 z 1959 r.

Walka o szkołę polską w latach 1906–1914 w Częstochowie i późniejsza aktywność jej uczestników

Streszczenie

Walka o szkołę z polskim językiem wykładowym rozpoczęła się w Królestwie Polskim w styczniu 1905 roku. Głównymi jej uczestnikami była młodzież, która występowała przeciwko rusyfikacji szkolnictwa. Również Częstochowa w latach 1906–1914 była ilustracją tego procesu. Wielu uczniów wykazujących aktywność w tej walce w przyszłości wykazywała się także patriotyzmem w walce o granice Polski Odrodzonej, a następnie pełniło w niej wiele odpowiedzialnych ról społecznych i obywatelskich.

Słowa kluczowe: Polska, szkoła, rusyfikacja, Częstochowa, patriotyzm.

The Struggle for Polish Schools in Częstochowa in 1906–1914 and Its Participants' Later Activities

Summary

The school strike that took place in Częstochowa in 1905, and was the first stage of the struggle for Polish school, has been described in many papers already mentioned in the introduction. The second stage of the struggle for Polish school, that is the period after the strikes in 1905–1907 in Częstochowa, connected with the boycott of state schools where the official language of teaching was Russian, and with formation of Polish private schools as well as the school struggle participants' activities that followed is discussed in this paper. Formation of private schools in Częstochowa after 1906 as the response to Russianization of public schools is also mentioned. It describes the objectives of the Association of Fighters for Polish School established in 1933, focused mainly on fighting for Polish schools for countrymen living abroad. The paper also covers the materials concerning the Conventions of the Association of Fighters for Polish School and Polish Schools Students Who Graduated in 1906–1914, that took place in Częstochowa to celebrate the 25th and the 50th anniversaries of the struggles for Polish school and referring to the Main Convention of the Association of Fighters for Polish Schools in 1959.

Keywords: Poland, school, Russianization, Częstochowa, patriotism.